

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus L.
Fasciculus 9.

PETNEHÁZI ZSIGMOND

A lutheri végrendelet 450 év távlatából

SZEGED
1996

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, OTTÓ CZÚCZ,
JENŐ KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY,
PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI, LAJOS TÓTH

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, CZÚCZ OTTÓ,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, TÓTH LAJOS

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523

Bevezetés

Luther Márton (1483–1546) a reformáció elindítója és vezéregyénisége, kétségkívül a XVI. sz.-tól kezdődően a kultúrtörténelem, az egyháztörténelem, de nyilván az sem túlzás, hogy az újkori Európa egyik legkiemelkedőbb egyénisége.

A jelen tanulmány gondolata – mindamellet, hogy a tanulmány alapvető tárgya a végrendelet, – azonban nem mellőzheti, nem hagyhatja figyelmen kívül Luther szellemi nagyságát, az általa elindított reformáció és a hozzá kapcsolódó társadalmi, ideológiai, vagy hitbéli magyarázatokat. Ezen magyarázatok, feltétlenül szükségesek a lutheri végrendelet átgondolt megértéséhez.

A végrendelet, ez a kiemelkedő kultúrtörténeti emlék a Magyarországi Evangélikus Egyház tulajdonában van. Ezen körülmény már eleve meghatározza azt, hogy elsősorban az egyházjoggal, egyháztörténelemmel foglalkozók, de a kultúrtörténelem részleteivel megismerkedni szándékozók is tudjanak ezen rendkívül fontos emlék lényegéről és sorsáról.

Témánk szempontjából az aktualitást az adja, hogy az idén volt Luther halálának 450. évfordulója, mely évforduló az év elejére esett ugyan, de – bocsánatos bűn –, hogy a millicentenárium egy kissé elnyomta Magyarországon ezen rendkívül fontos évforduló jelentőségét.

A végrendelet, a fenti évfordulón túlmenően, végső soron nem jogi szempontból, hiszen a jogi szempontokat Luther képzett jogászsága ellenére is többnyire figyelmen kívül hagyta, annak kialakulási folyamata, indokoltsága, a kor meghatározó szerepe, és ezek összefüggései, valamint a Luther által kialakított egyházkoncepció részbeni vizsgálata teszi továbbá is aktuálissá.

Figyelemre méltó a végrendelet sorsa Luther halálát követően. Luther halálát követően a végrendelet érvényességének, sőt eredetiségének kérdése hasonlóan alakul, mint a történelmi szituációk által életre keltett egyéb iratok sorsa.¹ Sokan vonták kétsége annak eredetiségét és hitelességét. Többször tettek kísérletet arra, hogy a végrendelet visszakerüljön a lutheri emlékházba, vagy legalábbis Németországba, azonban mindezidáig sikerült azt Magyarországon megtartani. Legutóbb a Harmadik Birodalomból irányítottan kísérelték meg, hogy megszerezzék ezt a ritkaságot, azonban még velük szemben is sikerült itt tartani a végrendeletet, ami – remélhetőleg erre lentebb sikerül hiteit érdemlően rámutatnunk – jogszerűen van Magyarországon, illetve az evangélikus egyház birtokában.

A végrendelet érdemi vizsgálatában, mint ahogy arra már fentebb utaltam, nem mellőzhető a reformáció, a lutheri egyházkoncepció lényegének, valamint Luther és családja életének szintén rövid bemutatása és a végrendelet kialakulásának valamint utóéletének ismertetése.

---

¹ Gondolhatunk itt példának okáért a Szilveszter-bullára is.

I.

A reformáció társadalmi háttere a kialakulásától a XIX. századig

Az 1500 utáni első éveknek a kereszténység történetében rendkívül nagy jelentőségük volt. Elmondható, hogy közel 500 évvel korábban élte át a kereszténység ugyanazon nagy krízisét, amit a XVI. sz. első éveit jelentettek. 500 év távlatából ismét az egyházszakadás, immár a második fenyegette a keresztény világot.²

A nagy hitszakadás előrevetített árnyéka az addig vallási szempontból csaknem egységes Észak-, Közép- valamint Nyugat-Európát két világosan különálló táborra osztotta.

Általában megfigyelhető, amennyiben egy fennálló rendszerrel szemben ellenállás alakul ki, az nem egyetlen mozgalomban jelenik meg, sem időben sem személyekben.

Ugyanúgy, mint a Kr.e. VI. sz.-ban Gosála, Mahávira és Buddha egyidejűleg lépett fel a bráhmán-ellenes tanaival,³ ugyanúgy a keresztény reformtörekvésekben is voltak kiemelkedő előfutárok, úgymint Wiclif, Husz és még mások. Ők voltak akik előkészítették az utat a keresztény reformtörekvésekhez, így Luther Mártonban, Huldrych Zwingliben és Kálvin Jánosban három különböző, bár szellemileg egymáshoz igen közel álló személyekben a reformtörekvések képviselőkre találtak.

A reformátorok kiindulópontja a római egyházzal szembeni ellentét volt. Az ellentét több oldalról is jelentkezett és nemcsak arra vonatkozott, hogy az egyháznak, mint minden emberek által alkotott szervezetnek voltak eredendő hibái és hiányosságai, hanem arra is kiterjedt, amivel visszautasították azon igényt, miszerint csak az egyház az emberek és az Isten között a hivatott közvetítő.

A reformátorok (ezt követően ezen kifejezés mögött a klasszikus hármast: Luthert, Zwinglit és Kálvint értem) ezzel ellentétben azt állították, hogy nincs szükség közvetítőre, mert az egyén lelke közvetlenül áll szemben az Istennel. A reformáció és a reformátorok ebben a tekintetben a lelkiismeret szabadságának alapelvét képviselték és olyan individualizmust állítottak fel, amelynek eszményképe az Isten felé tudatosan felelősséget vállaló ember. Ebből a szempontból pedig a Szentírásnak még a korábbiakhoz képest is rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak, hisz a hitélet kizárólagos forrása csak a Szentírás lehet, az egyedül érvényes és hiteles eszköz a kinyilatkoztatott igazság megismeréséhez.

Megfigyelhető, hogy a reformáció reprisztinációs (a régebbihez történő visszatérést) törekvést is kifejtett, mert minden olyanról, amiről a Biblia nem tesz említést elutasítja. Ezzel viszont a legősibb keresztény ideológiákhoz való visszatérést kísérel meg, ami természetesen csak részben valósulhat meg. Ezt támasztja alá, az egyes vallási cselekedetektől való függetlenedés, mint példának okáért a szentekben való hit, az egyes szakrális cselekmények (mise, gyónás), valamint az egyes egyházi intézmények (kolostorok, pápa szerepe) elutasítása. Nem tudja ugyanakkor az egyháztan egész addigi

---

² A kelet és nyugat egymástól eltérő fejlődése az egyházi életben is megmutatkozott azzal, hogy Contantinus császár a IV. sz.-ban székhelyét Rómából Bizáncba tette át és az eltérések fokozatosan éles ellentété fajultak a római pápa és a kontantinápolyi pátriárka között. Az évszázadokon keresztül tartó vajúdás után 1054-ben IX. Leo pápa kiközösítette Kerrullariosz Mihály konstantinápolyi pátriárkát és ezzel formálisan is megtörtént a keresztény egyház kettészakadása.

³ Helmuth *Glaserapp* : Az öt világvallás. Budapest, 1977. 276. p.

fejlődésétől függetleníteni magát, hiszen abból indult ki, abból táplálkozott, még akkor is, ha idővel szemléletbeli különbségek kezdtek kialakulni és egyre inkább fokozódní.

A lelkiismereti szabadság és a Szentíráshoz való alkalmazkodás olyan ellentmondás, amely mindig csak egyénileg hidalható át. Ezt a különböző korok protestantizmusának képviselői azzal igyekeztek áthidalni, hogy ideiglenesen feláldozták a Biblia tekintélyébe vetett hitet az önálló gondolkodás kedvéért és ezzel együtt a keresztény hagyományoktól is függetlenítték magukat.

A reformáció sikeressége ugyanakkor nemcsak a szabadság iránti vágyban, az egyházi visszaélések elleni harcban, a reneszánszban és a humanizmusban, hanem egy sor más tényezőben is keresendő. A reformációban kifejezésre jut a racionális szellem harca a könnyed világiás szellemmel, a katolikus egyház színpompás rítusaival és képeivel szemben a hívők fantáziájához fordul az orgonaszón, valamint a prédikáción keresztül.

A reformáció ugyanakkor az egységes sémák kedvéért feláldozza mindazt, ami a fentiekben megfogalmazott elvekbe nem fér bele, így a már fentebb említett szentek kultuszát, vagy a szerzetes rendeket.

Megállapítható az is, hogy a reformáció a katolicizmussal szemben egy rendkívül leegyszerűsödött vallásgyakorlást jelent, ami külső képében még ráadásul szegényedést is mutat.⁴

A protestantizmus kialakulását előmozdította továbbá számos külső körülmény is, így a könyvnyomtatás feltalálása, amely ekkor első ízben tette lehetővé azt, hogy a Bibliát mindenki a saját kezébe vegye és a saját anyanyelvén olvashassa. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy a gyors sikereket még az is táplálta, hogy egyes fejedelmek megerősödtek és további erősödésüket valószínűsítette az egyházi vagyonok megszerzésének lehetősége.

A reformációs tevékenységhez Luther Wittenbergben 1517-ben, Zwingli Zürichben 1524-ben, míg Kálvin 1536-ban Genfben fogott hozzá. Törekvéseik rendkívül élénk visszhangra találtak, az új tan Európa nagyobb részén gyorsan terjedt.

Noha nagy volt a csábítás arra, hogy nemzeti egyházak szerveződjének, feltételezve ezzel a fejedelmi hatalom további erősödését, mégis megfigyelhető, hogy egyes fejedelmek, részben az újtól való félelem, részben egyéb okok miatt, de a reformáció ellen voltak és ragaszkodtak a régi valláshoz.

A már kialakultnak mondható reformáció elleni, a katolikusok által kezdeményezett harc először a katolikusok győzelmét eredményezte. Ennek kiinduló pontja volt a Loyola Ignác által alapított jezsuita rend, valamint jelentős erőgyarodásnak tekinthető a katolikusoknál az 1563 évi tridenti zsinat.⁵ A katolikus ellenreformációnak sikerült ezáltal kiszorítani szinte teljes mértékben Bajorországból, az osztrák örökös tartományokból a protestantizmust, a latin nyelvcsaládhoz tartozó országokban, ideértve Franciaországot is, ahol pedig időnként nagy befolyással rendelkezett, nem verhetett tartósan gyökeret.

---

⁴ A protestáns egyházak többek között elutasítják a szentek tiszteletét is. A szentek tiszteletének a protestáns egyházakban továbbélő formája a sákramentumok, azaz az úrvacsora és keresztség sákramentuma.

⁵ Loyola Ignác egy baszk nemesi családból származik, aki a spanyol király szolgálatában súlyosan megsérült és ezt követően visszavonul, szakít korábbi életmódjával. Ezt követően írja meg a Lelki gyakorlatok c. könyvét, melyben kifejti a jezsuita nevelés rendszerét. 1534-ben társaival Párizsban szösvetségre lép, majd ez 1540-ben Jézus Társasága néven renddé szerveződik. 1622-ben szentté avatják.

Magyar vonatkozásában is megfigyelhetjük ezen folyamatot, mert elég csak ha Pázmány Péter szavaira utalunk, melyben azt jelenti ki halálát megelőzően, hogy "protestáns Magyarországon születtem, de katolikus Magyarországon halok meg".

Az ellenreformáción túlmenően a protestantizmust a belső dogmatikai viták is gyengítették időnként, azonban mégis a legtöbb germán nyelvű országban megőrizte uralmi pozícióját.

A hitbéli viták fokozódása végül a németországi, az 1618-ban kirobban, ún. harminc éves háborúhoz vezetett, ami mérhetetlen emberáldozatokkal és értékek pusztulásával járt együtt, megoldást mégsem hozott.

A harminc éves háborút követően enyhülés következett be, amit szintén több tényező befolyásolt. Ebben az enyhülésben szerepet játszott a felvilágosodás, a természettudományok viszonylagos fejlődése, minek következtében Istennek a természet feletti hatalmát igyekeztek cáfolni, vagy legalábbis gyengíteni természettudományos módszerek ismeretében. De elősegítette ezen enyhülési folyamatot a filozófia is különböző irányzataival.

Mindez odáig fajult, hogy a francia forradalom megkísérelte még a kereszténységet is eltörölni, ami természetszerűen nem járhatott sikerrel, sőt talán még az is elmondható, hogy ezen kísérlet a XIX. sz. elejére egy olyan reakciót váltott ki minek következtében ismét erősödött a kereszténység. A katolicizmuson belül ennek a jelenségnek gazdag irodalmi hagyományai vannak, míg a szervezeti életben megnyilvánul ez a jezsuita rendeknek az 1773-as felosztatását követően az ismételt életre hívása, valamint a pápa csalhatatlanságát hirdető dogmának az 1870-es vatikáni zsinaton történő elfogadása.

A XIX. sz. első néhány éve az enyhülés időszakát hozza meg, ami a protestantizmusra is hat, bár a protestantizmus ezt nehezebben viseli el, mert míg a katolicizmusban az egyházi tekintély stabilizálásával áthidalható a társadalomtudományos és természettudományos előrehaladás, addig a protestantizmus a maga sajátos belső felépítésével erre nehezebben képes.

Megfigyelhető, hogy a protestantizmus elszakadása a specifikus keresztény eszméktől nyomon követhető, a már fentebb hivatkozott filozófiai írásokban is.

A XVII. sz.-ban még létezik a protestáns skolasztika, azonban ezt felváltja a Leibniz – Wolff féle iskola. Ezen irányzat képviselői még tisztán keresztény beállítottságúak voltak. Leibniz maga is a katolikus és protestáns egyházak egyesítésének érdekében tevékenykedett.

A XVIII. sz.-tól azonban a filozófusok műveiben csak kevés olyan gondolattal találkozunk, ami kifejezetten kereszténynek mondható. Jól jellemzi ezt Kant munkássága, aki az Isten létezését és a lélek halhatatlanságát hirdeti, de tagadta a kinyilatkoztatás lehetőségét, valamint a test feltámadását. Krisztus személyének nem tulajdonított természetfölötti származást, sem pedig a bölcsesség más hirdetőinél kimagaslóbb fontosságot. De említhetnénk ebben a sorban Fichte, Schelling és Hegel elméleteit, vagy Schopenhauert, esetleg Eduárd von Hartmannt, melyek más és más többnyire meglehetősen komplikált elképzeléseken keresztül próbáltak filozófiai magyarázatokat adni többek között a kereszténység egyes kérdéseire is. A folyamat, bár nem természetes, de velejárója volt, hogy Nietzsche, valamint a szocialista filozófusok hevesen támadták a kereszténységet és a francia forradalom után, annak ismételt elfojtására tettek kísérletet, természetesen sikertelenül. Ugyanakkor azt sem szabad

elfelejteni, hogy ezen filozófusok egytől - egyig a protestantizmus talajáról és alapjairól indultak bár már régen elszakadtak tőle.⁶

II.

A reformáció ideológiai alapjai

Általában megállapítható, hogy Luther Márton tevékenysége, a reformáció elindítása a XVI. sz. Európájának nagy kihívása, de egyesek szerint ezzel egyidejűleg botránya is. Ady Endre szavaival élve "nagy égszakadás volt".

Manapság divatos kifejezéssel élve azt is mondhatnánk, hogy Luther Márton korának másként gondolkodója volt. Akkor, amikor Európának éppenséggel az egységre, a stabilitásra, a megerősödéstre lett volna szüksége, a társadalmi és gazdasági viszonyok miatt, Luther alaposan felkavarta az érzelmeket a saját igazságkeresésével, mely igazságkeresése körében jut el az ún. "torony-élménynek" a felfedezéséhez. A torony-élmény azt jelenti, hogy az ember nem cselekedetei által, hanem a hite által üdvözülhet. Luther a Szentíráshoz, ezen belül is az evangéliumokhoz fordul, szemben a hagyománnyal és már a kezdetektől fogva hirdeti, hogy a Szentírás olyan erő, amit később a hagyomány már csak értelez. Felfedezi továbbá, hogy az Isten igazsága alapvetően más, mint az ember igazsága. Ez lesz később az ún. kereszt teológiája, melynek megfogalmazása egy később kor teológusainak a nevéhez fűződik.

Luther Márton elméletével a kor és az emberi létezés egyik alapvető kérdéseit próbálta megragadni és megmagyarázni. Konkrétan azt, hogy az ember milyen viszonyban van Istennel. Szükség van e közvetítőre, vagy sem. Minthogy az alapvető tézis szerint csak a hit által nyerhető üdvözülés és azáltal, hogy az ember elfogadja Jézus kereszthalálát a saját bűneink megváltásául, így közvetlen kapcsolatba kerülhet az Istennel. Mindebből pedig következik, hogy nincs szükség sem egyénre, sem szervezetre annak érdekében, hogy az ember közvetlen kapcsolatba kerüljön az Istennel.

A fentiekből pedig az következik, hogy a legegyszerűbb ember is közvetlen kapcsolatba kerülhet az Istennel, minthogy saját maga olvashatja a szentírást, tudatosíthatja, saját maga értelmezheti, saját maga papja lehet és ezáltal saját maga állhat Istene elé. Ha pedig ezen megállapítások igazak, akkor társadalmi különbségek tűnhetnek el egyik napról a másikra, és eltűnnek a különbségek az egyházi és nem egyházi személyek, valamint szervezetek között is.

Talán nem túlzás annak a megállapítása, miszerint minden bizonnyal Luther először még nem is gondolt arra, hogy vallási reformot, egyházzsakadást indít el, de amiatt, hogy egy alapvető emberi kérdést ragadott meg és hirdetett, akaratlanul is egy társadalmi, vallási reform megindítója lett.⁷

Luther reformátori gondolattal alapvető különbséget tett a katolikus és a protestáns egyházak között.

A katolikus egyházban a végső princípium az egyház és ennek gyermeke a Szentírás. Ugyanakkor a protestáns egyházakban a hirdetett ige hozza létre az egyházat, így az egyház válik az ige gyermekévé.⁸

⁶ Helmuth Glasenapp: i.m. 280.-281. p.

⁷ Idézet *Ritók* Zsigmond akadémikustól, a Magyar Televízióban 1996. január 14.-én közvetített kerekasztal-beszélgetésből.

⁸ Idézet *Fabinyi* Tibortól, az előző lábjegyzetben írt műsorból.

Ezen megfogalmazott tételből következik a reformációval, mint vallási irányzattal létrejövő protestáns egyházak sokrétű megnyilvánulásai között az a három alaptétel, ami végső soron a protestantizmus egyházainak alaptételeiként is kezelhető.

Ezek szerint először is a hit dolgaiban egyedül a Szentírás a tekintély, másodsor az üdvösség Isten ajándéka és csak a hit által nyerhető el, harmadszor a Szentlélek képessé teszi az embert arra, hogy Istennek a szent könyvek által felölelte üzenetét ne csak betűjében, hanem szellemében is megértse.

A protestantizmus a fenti tételek egybevetésének vizsgálatával tehát nemcsak a hitelvi egységet jelenti, hanem egységes gondolkodást és életmódot, hűséget az evangéliumokhoz.

A reform ugyanakkor hallatlan mértékben megnöveli az egyén szerepét és felelősségét is. Mindazonáltal, hogy az egyedüli üdvözülési lehetőség a hit, és az ember a kereszthalál teóriájából következően kegyelemből él, ezért hűséggel tartozik, ami az emberi cselekedetekben keresztül a felelősségen nyilvánul meg. Az ember felelős cselekedeteiért, amiről egy adott időpontban számot is kell adnia.

A fenti teória értelmében a reformáció egyik leglényegesebb alaptétele az, hogy az embernek cselekednie kell a közjó érdekében, szinte kötelező erővel részt kell venni a gazdasági, társadalmi életben.

A vallásos egyén az Istenhez való viszonyában teljesen magára van utalva. A protestantizmus előtti időkben, de a katolikus egyház tanítása szerint ma is, a földi élet a túlvilágra való felkészülést jelenti. A munka pedig az emberiségre mért büntetésnek a bűnbeesés miatt.⁹

A reformációval született meg az az elképzelés, amely a világi pályán végzett tevékenységet felebarátnak, valamint az Isten iránti hálának tekintette és ez ettől kezdve ez a tevékenység egy sajátos erkölcsi tartalmat nyert. Ezzel kapcsolatban fektették le a puritánok azt az alapelvet, miszerint a legjobbat cselekedni mindkét világon (To make the best of both worlds) kötelességünk. Ez pedig nyilván azt jelenti, ha valaki híven munkálkodik itt a földön, akkor Isten megáldja földi javakkal, halála után pedig reménye van az örök boldogságra. Ugyanakkor az sem vitás, hogy a későbbiek során ez az elv mindinkább eltolódott az evilági javak javára. Mindez pedig azt is eredményezte, hogy a kereszténység évezredes teóriája, az örök élet reménye mindinkább vesztett jelentőségéből.

A társadalmi tényezők kapcsán már említést nyert, de itt sem szabad figyelmen kívül hagyni, miszerint annak az érdekében, hogy minden ember saját maga olvashassa a bibliáját és annak érdekében, hogy ne legyen rászorulva közvetítőkre az Istennel kialakított kapcsolatában, a reformáció egyik legjelentősebb és legkorábban jelentkező kulturális szerepe volt az, hogy a Bibliát le kellett fordítani a nemzeti nyelvekre.

A biblia fordítók, de maguk a reformátorok általában a saját nemzetük legnagyobb és legkorábban jelentkező nyelvi művelői voltak szerte Európában. Ez Magyarországra is érvényes, hiszen Károli Gáspár biblia fordítása nemcsak korának volt nagy jelentőségű irodalmi munkája, hanem a későbbi századok irodalmára is jelentősen hatott.¹⁰

---

⁹ Mózes 3, 19 és 23.

¹⁰ Magyarországon Károli Gáspár 1586-ban kezdett hozzá a Biblia fordításához, az első teljes magyar nyelvű Biblia 1590 júliusában került ki a nyomdából 700–800 példányban. A fordítás irodalmi vonatkozása érezteti hatását a XX. sz. irodalmában is, így különösen Arany, Móricz, Ady műveiben is.

Talán itt találunk magyarázatot arra is, hogy miért éppen a germán nyelvterületeken volt a legkevésbé hatékony a már korábban emlegetett ellenreformáció. Nyilván a német nyelvre lefordított biblia volt az első a sorban a biblia fordítások során, de legalábbis az első olyan volt, amelyet tömegesen először vehette kézbe a német nép, így elsőnek a német ember vallhatta magáénak a reformációt a bibliának német nyelven történő olvasásával.

A reformáció egy másik alapvető meghatározottsága, az elhivatottság, kihívás, vagy akár a kiválasztottság kérdése.

A reformáció szerint nincs eleve kiválasztottság, Isten az embert nem korábbi érdemei szerint választja ki és nem előre eldöntötte. Isten kegyelme ingyenes és nyilván nem is lehetne ingyenes, ha fontolóra venné, hogy kinek, milyen korábbi cselekedete által történne a kiválasztás. Mindenkor érvényes az, amit Krisztus mondott a tanítványainak, miszerint nem ti választottatok ki engemet, hanem én titeket. Ezen tétellel nemcsak az elmúlt érdemek kerültek kizárásra, hanem az is kinyilvánításra került, hogy az isteni kegyelem az, ami mindent megelőz.¹¹

A kiválasztás és kiválasztottság, azonban nem azonos a küldetéstudat fogalmával. A küldetés éppen az isteni hit megvalósulása, cselekedet a köz érdekében, akár egyénileg, akár kollektív formában. Ezen küldetéstudat aztán megalapozza azt a gyakorlatban is megjelenő demokratikus rendszert, ami általában véve is jellemzi a protestantizmust.

A reformáció kialakulásánál nem szabad megfeledkezni a korban már meglévő, egyéb társadalmi irányzatokkal való kapcsolatáról sem.

A reformációnak talán a humanizmussal volt a legteljesebb a kapcsolata. Az egyházi reform szükségességét a humanisták is kezdetektől fogva hirdették.¹² Elsődlegesen is azért, hogy felülről irányítottan a reformokon keresztül megakadályozzák az egyre erőteljesebben radikalizálódó tömegmozgalmakat.

Természetesen azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alapvető szemléletkülönbség azonban mégis megvan a humanizmus és a reformáció között, még akkor is, ha kezdetben Luthernak Erasmussal, a humanizmus atyjával folytatott vitái termékenynek is hatottak.

A humanizmus alapvetően elitista szemléletű, a reformáció mindig is egy populárisabb megközelítést jelent az egyén számára. A lutheri reformáció alapvetően az emberhez szól, ezért is ír Luther előszót a biblia fordításához.

A reformációban is benne van az egyéniségre való törekvés, de az egyénnek a felelőssége, az egyéni hit gyakorlása által közösségi feladatokat fog eredményezni, tehát a humanizmussal ellentétben az egyén előtérbe kerülése mindig magával hozza a közösség, vagy legalábbis a közösségi szellem előtérbe kerülését is.

A protestantizmus közössége a vallási hovatartozással válik közösséggé, Krisztus testében való egyesüléssel.

---

¹¹ A bekezdés szó szerinti idézet Kálvin Intitutiójából.

¹² *Gecse Gusztáv: Vallástörténet. Budapest, 1980. 176. p.*

III. A különös házasság

Az 1525-ös év sok szempontból okozott meglepetést Németországban. Háborúk, parasztok tömege, majd Thomas Münzer egyéni kivégzése, Luther röpiratai, mind - mind felbolygatták az országot.

Lényeges változás volt továbbá, hogy meghalt Bölcs Frigyes szász választófejedelem, aki a wittenbergi egyetem alapítója, és a pápa egykori császárjelöltje volt. Bölcs Frigyes hamar felismerte Luther tehetségét és szellemi nagyságát, valamint elfogadta reformátori tanítását. Hét éven át segítette a reformáció terjedését, annak első nagy patrónusaként.

További nem mindennapi esemény volt ennek az évnek a krónikájában, hogy Luther Márton a szerzetes megnősült.

A nősülés ténye csupán, mint szenzáció volt érdekes, mert ekkor már Luther nem volt szerzetes, és a házassága előtti években írt több munkájában is végigvonul a házassággal, a családdal kapcsolatos okfejtések, természetesen pozitív megközelítésben. Az "Ehstand" a legmagasabb fokú állapot a Földön. Isten rendelte és Krisztus megerősítette ezt.

Luther külön vizsgálta a házasság kérdését a szerzeti életforma szempontjából. Alapvetően támadja a cölibátust mert véleménye szerint a rendkívül elterjedt concubinátus¹³ a cölibátusnak köszönhető, közvetett módon pedig az egyház felelős érte. Luther álláspontja szerint a házasság nem természetellenes, nem Isten rendelte el a cölibátust.

Nagyon életszerűen és hatásosan magyarázza, hogy csak azok élhetnek házasság nélkül, akiknek az Isten a tisztaság külön ajándékát adta, mint Jézusnak, Máriának, vagy Keresztelő Jánosnak. Ír arról is, hogy a nemi kapcsolat éppoly természetes velejárója az emberi életnek, mint az evés, vagy az ivás. A fentiektől függetlenül azonban a 20-as években még nem gondol a házasságra, és meglepve tapasztalja wartburgi magányában, hogy helyenként már a szerzetesek is megnősülnek. Ekkor még határozottan állítja, miszerint öt erre nem fogják rávenni.

Mégis, amikor 1525-ben megnősül másként vélekedik írásaiban. A kolostor helyett az otthon és a család kötelékében tudja kifejtetni az Úrtól kapott szolgálati feladatait. Álláspontja szerint az ember jelleme a családi élet alatt, a gyermeknevelések során formálódik igazán. Később már odáig megy, hogy csak a házasság kötelékében lehet olyan erényeket elérni, mint az önfeláldozás, lemondás, megbocsátás, kiengesztelődés. A férj és a feleség közötti szeretet hasonlít ahhoz, amely Krisztus és egyházát összeköti.

A jelen tanulmány érdemi mondanivalójának szempontjából közömbös, hogy ki lett Luther Márton felesége. Részletesebb elemzés nélkül, csak a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Luther Márton felesége egy, a valóságban is szökött apáca, Katharina von Bora lett. Mint jelenség nem véletlen a szerzeti rendet elhagyott pap, valamint a szökött apáca közötti házasság. Luther írásai ugyanis futótűzként terjedtek az 1520-as évek elejétől Németországban és természetesen ezen terjedést a kolostorok falai sem tudták meggátolni. Lutherrel közeli barátságban állók is meglepődtek, hogy néhány

---

¹³ Nem minősül házasságnak az ágyasság (concupinatus), az állandó házassági együttélés szándéka nélkül folytatott együttélés még akkor sem, ha a posztklasszikus jog bizonyos joghatásokat fűzött hozzá, többek között még az ilyen jellegű együttélésből származó gyermek esetenként örökölhetett is.

hónapi közelebbi ismeretség után 1525. június 13. napján Luther megnősült. Sokáig nem volt magyarázat a szerzetes és az apáca igencsak gyorsan létrehozott házasságára. Joggal vetődik fel a kérdés, mi indította Luthert erre a gyors lépésre olyan időkből, amikor Wittenbergtől néhány kilométerre parasztnak százai haltak meg a harcokban és Luther joggal félhetett a saját, nem természetes halálától is.

IV.

Az alaki házasságkötés

A házasságkötés az akkori szokás szerint két részben történt. Először egy rövid szertartással egybekötött nászra – copula canalis – került sor, amelynek a kölcsönös megegyezés – consensus – volt az előfeltétele. Ehhez világi tanúk kellettek. A szertartásnak ez a része tehát világi volt. A szószóló (fugens) a kérdéseire kapott “igen” feleletek után férjje és feleségé nyilvánította a házasulandókat. A tanúk pedig egy sajátos és speciális feladat elvégzésével igazolták a házasság megtörténtét azzal, hogy a házasságkötés helyszínén elhelyezett jelképes nászágyra kísérték az ifjú párt és ugyancsak jelképesen lefektették őket.¹⁴

Luther esetében az eljárás a fentiek szerint zajlott le. A fugens szerepére régi barátját és lelkészársát Johann Bugenhagen teológiai doktort kérte fel. Tanúnak pedig meghívta Justus Jonast, egyetemi tanártársát, Johann Apelt, aki korábban szintén apácát vett feleségül, de ő ezért Bamber városában 3 évi börtönbüntetést kapott, valamint Lucas Cranachot. A házassági szerződés elkészítését Apel professzor vállalta magára.

A házasságkötés helyszíne a Fekete Kolostor volt, melyet az utolsó Ágoston - rendi barát elköltözését követően Bölcs Frigyes Luthernek ajándékozott.

A világi szertartást (nászt) követte – a XVI. sz.-i kánonjog szabályai szerint is – a néhány nappal később megrendezésre kerülő ünnepélyes lakodalom. Ennek templomi jellege csak az 1550-es évektől vált kötelezővé. Mindaddig, amíg a tridenti zsinat ezt kötelezővé nem tette, addig is általában a házasulandók a nászt követően reggeli misén jelentek meg a papjuknál, családtagjaik és ismerőseik kíséretében. Ezt volt valójában a házasság egyházi megáldása ünnepélyes esküvő keretein belül.

Valójában így tett Luther is annyi különbséggel, hogy miután a házasságkötés kérdésében meglehetősen gyorsan döntött, ezért az ünnepélyes esküvőre csak két hét múlva került sor, aminek egyszerűen az volt a magyarázata, hogy ekkorra tudta néhány ismerősét és közöttük a szüleit is meghívni az ünnepélyes eseményre.

A nászajándék hagyomány volt ebben az időszakban is, így Luthert is több helyről kapott nászajándékot. A nászajándéknak a végrendelet szempontjából különös jelentősége van, mert a végrendeletében kifejezetten hivatkozik rá. Természetesen a nászajándékok között volt maradandó értéket képviselő, valamint volt használati, illetve fogyasztási jellegű is, mint példának okáért egy hordó sör.

Érdemes megfigyelni a Lutherhez közel állók véleményét, ki, hogyan vélekedett az egyebekben nem mindennapi házasságról.

Philipp Melancton,¹⁵ aki régi jó barátja volt és Luther közvetlenül a házasságkötés előtt haragudott meg rá, miután Melancton megkísérelte lebeszélni

¹⁴ Fabinyi Tibor: Luther Márton végrendelete. Budapest, 1982. 32. p.

¹⁵ Philipp Melancton Luther munkatársa, aki 1521-ben megírja a *Loci communes rerum theologicarum* művét, mely a reformáció első dogmatikai értelmezése. 1530-ban részt vesz a lutherizmus első

Luthert a közelgő frigyről abban a formában, hogy felhívta Luther figyelmét arra, hogy a 42 éves professzor kapcsolata a szökött apácával szóbeszéd tárgya Wittenbergben. Melancthon a házasságkötést követően sem rejtette véka alá, hogy nem rajong ezért a házasságért.¹⁶

Melancthon meg volt arról győződve, hogy a frigyét a feleség erőltetésére kellett megkötni. Hasonló, többnyire alaptalan vádakkal illette Luthert Rotterdami Erasmus is, mert ő pedig a közelgő gyermekáldásban látta a gyors házasságkötés kiinduló pontját.

Természetesen a valóság ettől lényegesen komolyabb. Általában megállapítható, hogy Luther ebben az időben egyáltalán nem volt biztonságban, saját maga is komolyan számolt azzal, hogy a dúló politikai küzdelem áldozatává válik. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy Luther ekkor már több éve állt a birodalmi átok hatálya alatt és az 1524-es nürnbergi birodalmi gyűlés ismét napirendjére vette az eretnekségi törvény végrehajtását.

Ugyanakkor Luthert a házasság megkötésében is a bátor reformátori tett vezérelte, mint korábban már annyiszor. Nem vitásan várta a közelgő mártírhalálát, de úgy volt vele, ha már ez elkerülhetetlen akkor, ha más miatt nem is, de dacból házas állapotban érje a halál.

Végezetül megállapítható, – későbbi írásaiból, az asztali beszélgetéseiből ez tűnik ki – hogy ugyancsak kedvelte Katharina von Borát és élete végéig boldog volt vele.

V.

A testamentumhoz vezető út

1527-ben, ekkor még csak egy gyermek született – a második gyermekkel volt terhes a felesége – Luther súlyosan beteg lett. Ismét, de immár betegsége miatt foglalkoztatta a halál. Búgenhagen ekkor feljegyezte azt a testamentumát, amely az első végrendelete Luthernak és amelyet imádság formájában szóban tett.

A végrendeletben az ekkor meglévő kis házáról, valamint jelentősnek egyáltalán nem mondható ingóságairól rendelkezett.

A végrendelet szóbeli megfogalmazása megható, különösen az, amikor szeretett és elsőszülött fiáról beszél és amint őt, valamint feleségét hű Atyjának ajánlja.

Valójában ez az 1527-ben szóban és imádság formájában tett végrendelet nem tekinthető jogi értelemben vett végrendeletnek, mert valójában hagyatéki vagyronról nem rendelkezett, inkább az imádság szavaival élve köszönte meg istenének azt, hogy megőrizte őt a szegénységben. A végrendelet valójában egy fohász, amiben kéri Isten további segítségét abban, hogy tartsa meg feleségét, valamint fiát.

A fentiekből következően azt lehet megállapítani, hogy ekkorra jelentősebb vagyona még nem volt a Luther házaspárnak, csak jószerivel az, amit nászajándékba kaptak.

---

hitvallásának az Ágostai hitvallásnak a megfogalmazásában. Később megírja az Ágostai hitvallás védőiratát. Az általa megalapozott protestáns iskolarendszer és humanista pedagógia jelentős hatást fejt ki Magyarországon is.

¹⁶ Melancthon írja később: "A jelen állapotában a német nemzetnek szüksége lett volna az ő bölcsességére és erejére".

Később jelentősebb vagyongyarapodás következik be, de valójában a Luther család soha nem tartozott a gazdag családok közé.

Általában megállapítható az is, hogy Luther igencsak beteges ember volt. Éveken keresztül kínozták különböző betegségei és főként akkor vette elő betegsége mindinkább súlyosabb formában, amikor szeretett családjától távol volt.

Az 1537-es schmalkaldeni nagy betegsége, amikor ismét, immár sokadszorra érezte közeli halálát, egy újabb végakarátának a lediktálására kényszerült.

A schmalkaldeni tartózkodásának egyebekben különös egyháztörténeti jelentősége is van. Az 1534-ben trónra kerülő III. Pál pápa, 1537 pünkösdjére zsinatot hirdetett, melynek az lett volna a célja, hogy az egyházi béke álljon helyre, valamint az eretnokség kerüljön kiirtásra. Később már konkretizálta is szándékát, miután nyíltan kijelentette, hogy a "pestises lutherizmus" felszámolásáról lesz szó a zsinaton.

A szász választófejedelem ekkor utasította Luthert, hogy néhány munkatársával állítsa össze az evangélikus hit tételeit, hasonlóan a már hat évvel korábban megalkotott Ágostai Hitvallással. Ugyanakkor fontolóra vette, hogy a protestánsok esetlegesen részt vesznek a zsinaton. Ennek az elhatározásának maga a Schmalkaldeni Szövetséget adott alapot, amely már jóval korábban 1530 karácsonyán létrejött, elsődlegesen védelmi jelleggel.¹⁷

Luther ezen megbízásnak tett eleget és készítette el a tételeit, amelyeket megvitatott reformátor társaival.

Luthernak ezen irata a Schmalkaldeni Cikkek néven az evangélikus hitvallás egyik alapvető iratává vált.

Luther ekkor 53 éves és végakarátát, amit először ismét szóban tesz meg, majd útban haza Schmalkaldenből Gothaban írásba is foglal Bugenhagen.

A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy ezen végrendeletet szokták Luther első égrendeletének tekinteni.

Ezen végrendeletből is alapvetően az tűnik ki, hogy elsődlegesen az egyház sorsa foglalkoztatja. Kiténik belőle továbbá, hogy egyetlen korábbi reformáló intézkedését sem bánta meg és harcias, hitvalló formában ad ennek bizonyosságot. Meggyőződve nyilatkozik arról, hogy helyesen cselekedett, amikor megostromolta a pápaságot, mert az tetteivel káromolta Krisztust és az evangéliumot.

A feleségének a vigasztalására is kitér a végrendeletben, de ebből a szempontból és főként tartalmilag ez a végrendelet sem tekinthető szabályosnak.

Fontos része a testamentumnak az, amiben biztatja a fejedelmeket arra, hogy ne higgyenek a pápai vádaknak, mert ők azok, akik az egyházi vagyont rabolják és nem a protestánsok.

Erőt kér Istentől nekik és figyelmezteti őket, hogy soha ne vegyék magukra a "pápaság jármát".

A végrendelet utolsó gondolata inkább humoros, mint komoly, mert itt ismét kifejtji, hogy számára mégiscsak az élet a fontosabb, mint a halál és bár kész meghalni, de elsősorban élni szeretne legalább pünkösdig, hogy a zsinat alkalmával ismételten és még élesebben tudja vádolni a "római fenevadat és annak birodalmát". Ezt a végrendelet jelenleg a weimari állami levéltárban őrzik.

---

¹⁷ A Schmalkaldeni Szövetség 1531-ben alakul vallási szövetséggé. A megalakulás kiindulópontja V. Károly katolikus politikája ellen, a német protestáns városok egységesített fellépése. 1547-ben feloszlatásra kerül. A szövetség keretein belül létrejövő Schmalkaldeni cikkelyek, Luther által 23 pontban összefoglalt hitvallás, az Ágostai hitvallással együtt, a lutherizmus alapokmánya.

VI.

Ami a jogi alapokat biztosítja a testamentumhoz

Luther életkörülményeiben 1541-ben lényeges változás állt be. Megfigyelhető, hogy most nem különösebben a betegsége adott okot az újabb végintézkedés megtételére, hanem inkább anyagi, jogi – és személyes jellegű megfontolások vezették erre. További meghatározója volt ismételten a végrendeletnek a felesége és családja iránti őszinte szeretete.

A hagyatékra váró lutheri családi vagyon 1540-ben egy kisebb birtokkal (Zülsdorf) 1541-ben pedig a wittenbergi Brunó házzal gyarapodott. Mindezek mellett egyéb gazdasági beruházásai is történtek.

Látható, hogy amíg ezen vagyongyarapodás nem következett be, addig végintézkedéseit elsősorban reformatori, hitvalló indítékai befolyásolták és határozták meg. Korábban anyagi szempontok nem motiválták a végrendeletinek megtételét. Ennek legfőképp az adja magyarázatát, hogy amikor reformátor társa Melancthon, ebben az évben végrendeletet megjegyezte, hogy neki ugyan nem kell végrendeletet tennie, mert vannak könyvei és ezek egyébként is a gyermekeié lesznek.¹⁸ Ugyanakkor végrendelet nélkül is megjegyezi, hogy feleségét teszi meg általános örökösévé, mert a gyermekeknek ő az anyja, nyilván ő az aki a gyermekek érdekeit szem előtt tartja.

Ekkor és ebben a formában érett meg benne a végleges elhatározás, hogy a feleségét teszi meg általános örökösnek és a kiskorú gyermekek gyámjává.¹⁹ Ezen döntése azonban ellentétes volt azzal az örökösödési jogrendszerrel, amelyet a német római császárság szász tartományában a régi német törvénykönyv a "Sachenspiegel" képviselt. Ez a XIII. sz.-i jogrendszer, melynek megfogalmazója volt Eike von Regow nevű jogtudós lovag, sajátos módon rendelkezett a túlélő házastárs örökösödési jogáról.²⁰ Ezen elv kimondja, amennyiben a családos férj meghal, akkor a házat, vagy egyéb ingatlant nem az özvegy örökli, hanem a gyermek. Ha gyermek nincs, akkor sem az özvegyen maradt feleség, hanem a férj legközelebbi vérrokonaira száll a hagyaték.

Ezen igen régi, de Luther idejében is hatályban lévő törvény szerint az özvegyet csak a házasságkötéskor kapott jegyajándék (Morgengabe), szó szerinti fordításban a reggeli ajándék, – ami a nász utáni reggelen kapott ajándéokra értendő – és a privát, mai szóhasználatlaltól élve a személyes használatú tárgyainak (Gerade) összessége illette meg.

---

¹⁸ "mert a gyámok ritkán csinálják jól a dolgokat".

¹⁹ "... nekem nem kell végrendeletet tennem. Itt vannak a könyveim, ezeket a gyermekeimre hagyom. ... Téged teszek, Katám, általános örökösömmé. Te hordoztad a gyerekeket, te szoptattad őket. Te nem leszel hátrányára az ő ügyüknek.

²⁰ Az öröklési jog a feudalizmusban jelentős átalakuláson megy keresztül a római joghoz képest. A hűbéri tulajon kialakulásával sajátosan az öröklésre váró vagyon két részre oszlik, az ősi (öröklött) és szerzeményi vagyonra. A hűbéri jog valójában a szerzeményi vagyon öröklését teszik lehetővé, az ősi vagyon rendszeréből alakul ki a mai ági öröklés rendszere. (paterna-patensis, materna-maternis). – Általában véve megállapítható, hogy a végrendelet szabadsága rendkívül korlátozott volt. A római végrendelet intézményét a német jogterületre az egyház közvetítésével került. Lényeges változást a francia forradalom eredményezett, miután az valójában teljes mértékben felszámolta a feudalizmust, ezért az eredetileg már a római végrendeletben meglévő ún. modern vonatkozások, mint pl.: alakszerűség, a kötelestész, az özvegyi haszonélvezet, az örökös helyettesítés, utóörökös, osztályra bocsátás intézménye, hagyomány, hagyatéki leltár megeremette a jogrendszerbe való beépülését.

Az örökgyó férj legfeljebb annyit tehetett a feleségéért, hogy életjáradékot biztosított, amennyiben a hagyatéki vagyon erre lehetőséget adott.

Sajátosan rendelkezik a gyermekek örökrészéről is a törvény. Az idősebb gyermeknek osztási, míg a fiatalabbnak "csak" választási joga van.²¹

Luther képzett jogász volt. Az erfurti egyetemen jogot tanult 1501 és 1505 között, sőt magiszteri fokozatot is szerzett. Jól ismerte nemcsak a Sachenspiegel, hanem a római jog recepciójára épült jogot, valamint a kánonjogot is. Tudta, hogy ezen jogelvek keveredéséből és önkényes alkalmazásából gyakran évekig tartó hosszú pereskedések kezdődhetnek.

A jogbizonytalanság kihasználása már akkor is gyakorlott dolog volt, a jogászok ügyesen próbálták ezt feloldani, vagy a joghézagok kitöltésére analógiát keresve gyakran az ügyeskedés, nem egyszer a jogi ún. csúrcsavarás játszotta a főszerepet. Ezt alaposan átlátva alkotta meg híres mondását, Luther, miszerint a jogászok rossz keresztények.²²

További jogi bonyodalmat jelentett már előre az a körülmény, miszerint kérdésessé válhat később a végrendelet érvényessége. Luther tisztában volt azzal, hogy a házassági és az öröklési jogrendben a kánonjog szabályai az elsődlegesen alkalmazandók. Neki mint kilépett szerzetesnek, valamint feleségének, a szökött apácának a hatályos törvények értelmében nem volt jogképessége. Mindebből pedig az következett, hogy nemcsak Luthernak nem volt végrendelező képessége, hanem Katharina von Boranak sem volt öröklési képessége. Súlyosbította a helyzetet, hogy Luther kiközösített és kiátkozott volt. Mindezen körülmények a végrendelet érvénytelenségét és megtámadhatóságát vetítették előre.

Mert amíg, nem rendkívüli körülmények között a feleség öröklési képessége elismertethető, és elfogadható, de a kánonjogon egy szökött apáca jogképessége már nemigen vihető keresztül.

Látható tehát, hogy Luther alapos jogi ismerete és tudatos reformátori meggyőződése birtokában dönthette el, hogy szabályos (a hatályos törvényeknek megfelelő és alakilag is kifogástalan) végrendeletet, vagy egy ún. szabálytalan végrendeletet készít.

Végül is a Sachenspiegel ellenében döntött, amikor a felesége javára végrendelezett. Ugyancsak a fennálló törvények ellen döntött, amikor mellőzte a kötelező gyám kirendelését, mert véleménye szerint az édesanya a legmegfelelőbb gyám a gyermekek számára.

Alakilag is szabálytalan volt a végrendelet, mert mellőzte a szükséges közjegyzői közreműködést. Gyakorlati érveléssel támasztotta mindezt alá, mert véleménye egy érvénytelen végrendeletet egy közjegyzői közreműködés sem tehet érvényessé. Azonban itt is megmutatkozott a nagyfokú "vagánysága" Luthernak, mert többek között azért sem kellett neki a közjegyzői hitelesítés, miután alapvetően ellenszenvesek voltak neki Wittenberg durva, faragatlan jogásza.

A fentiekben leírt és már előzetesen feltételezett érvénytelenségi okok kiküszöbölésére azonban mégis tett kísérletet Luther. E körben döntött úgy, hogy a római jogból ismert ajándékozás és életjáradék névvel illeti a hagyatékát.²³ Erre pedig

---

²¹ Az idősebb oszt, az ifjabb választ elv (der Ältere teilt, der Jüngere walt).

²² "Juristen – börs Christen" – így vélekednek a humanisták is.

²³ Eredetileg a római jog tiltotta a házastársak közötti ajándékozást, kivéve, ha az ajándék tárgya kisebb jelentőségű volt, illetve nem esett ilyen tilalom alá a mortis causa donatio, a halál esetére szóló

az adott alapot, hogy már korábban Németországban is elfogadottá vált, miszerint a házastársak egymás viszonylatában ajándékozhatnak. Ezzel már jogilag sem lett volna probléma, azonban az ajándékozás csak a leszármazókat megillető kötelesrész feletti vagyonra terjedhet csak ki. Luther azonban a kötelesrészről sem rendelkezik.

A fentieket alaposan átgondolva, Luther mégis úgy döntött, hogy amire elszánta magát az semmilyen formában nem tehető teljes mértékben törvényessé. Ezért elhatározta, hogy a szükséges jogi formulák mellőzésével, közjegyző nélkül, hét hitelesítő tanú aláírása nélkül írja meg végrendeletét és mindössze, mint Notarius Dei (Isten jegyzője) három legközelebbi munkatársát és barátját kéri fel tanúnak a végrendelethez.

Luther végrendeletét 1544. február 1. napján mutatta be Hans Lufft városbírónak, aki azt bevezette a város számadási könyvébe.

A végrendelethez csatolt vagyonleltár, az egyetlen szabályos kelléke a szabálytalan végrendeletnek, ma is a wittenbergi városi levéltárban található.

Luther Márton négy évvel a végrendelet megfogalmazása után halt meg 1546. február 18. napján.

Néhány héttel Luther halálát követően özvegye kérelmet nyújtott be a választófejedelemhez, hogy a testamentumot igazolja és erősítse meg. A fejedelem első lépésként éppen a végrendelet egyik fő érvénytelenségi okát küszöbölte ki azáltal, hogy a gyermekek mellé gyámot rendelt ki.

1546. április 11-én János Frigyes fejedelem leiratot tett közé, amelyben tudatja, hogy személye előtt történt felolvasás után, a "jog által megkövetelt külsőségek és ünnepélyesség tekintetében hiányos" testamentumot kegyelmesen megerősíti és hatályba lépteti.

János Frigyes még egy gesztust is tett az özvegy felé. Hozzásegítette ugyanis, hogy vásároljon egy Wittenberghez közeli kis birtokot, melyet még életében megígért Luthernak, igaz csak halála esetére.

A fentiekből kitűnően a jogi kellékekben hiányos, szabálytalan végrendelettel Luther mégis elérte célját. A fejedelem által érvényesített végrendelet alapján Luther családja, halálát követően rendezett körülmények között élhette életét.

VII.

A végrendelet utóélete

A hagyaték átadását követően másfél évszázadra a végrendelet sorsáról nem tudunk. A végrendelet másolata Weimar városának levéltárában van. A másolaton Melanchton saját kézjegye olvasható.

A XVIII. sz. elejéig azonban az eredeti okmány holléte nem ismert. Csak valószínűsíteni lehet, hogy Luther leszármazói közül, valamelyikük házi levéltárában volt.

Magának a végrendeletnek a létrejötte és története ismert volt, hiszen több XVII. sz.-i könyv említi, sőt a végrendelet teljes szövege is ismertetésre került, Luther

---

ajándékozás, ami megengedett jogi megoldás volt. Önmagában a donatio a jusztinianusi kodifikációt megelőzően is ismert jogi fogalom volt.

műveinek altenbergi kiadásában, azonban ez még mindig csak az eredetiről készített másolat volt.

A következő adat a XVIII. sz. első éveiből való, amikor is egy Juncker nevű német történész kutatásai során talált rá az eredeti példányra. Samuel Benedict Carpzwow szász fejedelem egyházfőtanácsosa és udvari főlelkésze levélváltás után tudatta Junckerral, hogy nála van az autográf okirat.

Tájékoztatta Junckert továbbá, hogy a végrendelet 1542 Vízkereszt ünnepén kelt és három reformátor írta alá tanúként. Mindezt nyilván azért tette, mert ezzel kívánta bizonyítani, hogy a végrendelet autográf.

Arra a mai napig nincs egyértelmű magyarázat, hogy miért éppen a Carpzwow családnál lehetett a végrendelet eredeti példánya. Csak feltételezni lehet, hogy mint Luther nagy tisztelői és a reformáció elkötelezett hívei, Luther egyik leszármazójától szereztek meg az eredeti példányt.

A következő momentum az eredeti okirat kapcsán ismét száz évvel későbbi. 1803-ban meghal ugyanis a Carpzwow család utolsó férfi tagja, aki amellet, hogy teológus volt, a görög nyelvet is tanította a helmstedti egyetemen. Mint teológus és egyetemi tanár hatalmas mennyiségű kéziratot hagyott hátra, melyet egy évvel halála után elárvereztek.

Az árverési jegyzék alapján tudható, hogy a XI. oldal harmadik tétele Luther 1542-ben írt végrendeletének eredeti példánya.

Az árverési vevő egy magyar gyűjtő volt, névszerint Jankovich Miklós, aki mindösszesen 40 aranyért vásárolta meg nemcsak a végrendeletet, hanem egy sor más értékes kéziratot és könyvet a hagyatékából.

Jankovich Miklós, aki egyebekben katolikus vallású volt, de minden felekezet kulturális értékeire figyelemmel volt, elsődlegesen azzal a céllal vásárolta meg a hagyatéki tárgyakat, hogy az akkor, a Széchenyi Ferenc gróf által alapított nemzeti könyvtárnak ajándékozza.

Azzal, hogy Jankovich Miklós az árverésen megvásárolta többek között Luther autográf végrendeletét, ezzel a végrendeletnek már több évszázada tartó hányatott sorsa még nem fejeződött be. A teljesség igénye nélkül azonban az mindenképpen említésre méltó, hogy Jankovich 1815-ben a végrendeletet és a Németországból behozott egyéb, a reformáció korából maradt iratokat az Augustana Confession lévő Vallásúak Leveles - Tárjának ajándékozta, mely ekkor még nem volt rendezett levéltár. A végrendelet sok más irattal együtt később a Nemzeti Múzeum épületébe került, az evangélikusoknak ajándékozott több irattal együtt, ahonnan az 1838-as pesti árvíz miatt szállítottak el, kétségtelen azért, hogy ezzel megmeneküljön az árvíz okozta pusztulástól. Ettől kezdve további hét év telt még el, míg kitaró levelezgetések és tárgyalások után végülis 1845-ben a végrendelet a magyarországi jogos tulajdonosának eredeti szándéka szerint az evangélikus egyház tulajdonába kerülhetett.

Később azonban, annak érdekében, hogy ezen páratlan történelmi emlék ne kerüljön egyoldalú kisajátításra, környomatot és faksimile kiadást készítettek, egyrészt a magyarországi közzététel végett, másrészt pedig azon rendkívül szívélyes gesztustól vezérelve, miszerint a végrendelet az egyetemes reformáció hagyatéka is. A faksimile kiadását Schedius Lajos egyetemi tanár, aki mint a végrendelet eredeti példányának őrzője levéltárosként, 1846. február 11.-én megküldte Luther szülővárosának Eislebennek. Az eredeti példány vaskazettában, a Jankovich által megvásárolt

bársonyokban lett elhelyezve és a Magyarországi Evangélikus Egyház levéltárában maradt.

VIII. Utolsó kísérlet

A végrendelet, immáron örökkévalóságnak tűnő hányatott sorsa még mindig nem fejeződött be.

A szabadságharcot követően a végrendelet eredetiségében merült fel kétség. Ehhez hozzájárult az a körülmény is, hogy magában az Evangélikus Egyházban is felmerült annak az igénye, miszerint felül kellene vizsgálni a levéltárban elhelyezett okiratok eredetiségét. Ezt 1878-ban egy hattagú bizottság el is végezte és megállapította egyértelműen, hogy a végrendelet eredeti.

Ezt követően a tudós közvéleményt alaposan befolyásolta és a végrendelet eredetiségét megkérdőjelezte egy Karl Reuss néven, – bécsi szaktörténésznek mondott – megjelent cikk, melyben egyértelműen kifejtette, hogy a magyarországi végrendelet nem eredeti, az eredeti példány Heidelbergben található és látható, miután az ott kiállított tárgy.

Alaposan felkavarta nemcsak a tudós közvéleményt ez a cikk, melyről később azonban kiderült, hogy valótlanúságot állít, részben azért, mert a hiedelbergi könyvtár igazgatója cáfolta a hírt, valamint cáfolta a Reuss által is hivatkozott Leopold von Ranke történész is, aki korának kétségtelenül egyik legnagyobb történésze volt és egyértelműen kijelentette, hogy korábbi írásaiban és kutatásaiban soha nem nyilatkozott Luther végrendeletéről és nem is vizsgálta annak sorsát, eredetiségét.

A hányatott sors legutóbbi fejezete a II. világháborút közvetlenül megelőző időszakra vonatkozik. Ekkor egyes németországi személyek a kialakuló német birodalom érdekeivel egybeesően tettek kísérletet a végrendeletnek akár ingyenesen, akár ellenérték fejében tett megszerzésére. Ezen kísérletbe rendkívül sok személy bekapcsolódott, elsődlegesen Németországból, de természetesen megkeresték főként a Magyarországi Evangélikus Egyház embereit is. Elég ha csak annyit jegyzünk meg, hogy a végrendelet megszerzésének kísérletébe 1938-ban még Hitler közvetlen környezetét is bevonták, bízva abban, hogy Hitler személye, valamint a környezete által biztosított anyagi előny rábírhatja a magyarországi evangélikusokat arra, hogy egy jelentősebb mennyiségű pénz ellenében átadják a végrendelet eredeti példányát.

Miután a németek 1941. év közepére már valószínűsíthették, hogy Magyarország nem adja át a végrendeletet, ezért cserét ajánlottak fel, egy a XV. sz.-ből való és a salzburgi országos könyvtárban őrzött breviárium ellenében, mely a katolikus egyház számára rendkívül nagy értéket képviselt volna. Ez volt az utolsó momentum a végrendelet megszerzésének ügyében a németek részéről, mert ezt követően 1941. június 26. napján az öt éven át húzódó és a végrendelet megszerzésére tett kísérletek befejeződtek. A Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége, báró Radvánszky Albert egyetemes főfelügyelő és dr. Kapi Béla rangidős püspök tudatta ugyanis, miszerint a Jankovich féle ajándékozási okmány nem teszi lehetővé sem az ingyenes, sem az ellenérték fejében történő elidegenítését az okmánynak.²⁴

---

²⁴ Jankovich Miklós az ajándékozási szerződésben ugyanis kikötötte, hogy a megajándékozott nem idegenítheti el a neki átadott történelmi ereklyét.

Összességében megállapítható, különös tekintettel a kor által meghatározott körülményekre is, hogy a magyar evangélikusok kellő diplomáciai érzékkel és főként jogi érvekkel tudták alátámasztani a végrendelet kiadásának megtagadását.

Epilógus

Végül – a témát azonban végső soron le nem zárva – joggal tehető fel a kérdés, mi eredményezi a rendkívüli fontosságát, és súlyát a végrendeletnek. Egyértelműen megállapítható, hogy mindennek alapja Luther rendkívüli személyisége.

Az, hogy mit adott Luther a világnak, a dolgozat ezen részében nem kívánom megismételni, hiszen erről a fentiekben már részletesen tettem említést. Ami azonban az epilógus vizsgálati tárgya lehet, az a végrendelet tartalmi motiváltsága a reformátori tanítások tükrében.

A kiinduló pont az ingyenes kegyelem felismerése és az ebből levont következtetés, miszerint az Isten az embert a társainak szolgálatára és szerető gondoskodásra nevelte. Nincs tehát szükség arra, hogy az ember az életében megszerzett javairól az egyház javára mondjon le halálát követően. Ez a magyarázata annak, hogy Luther nem az egyházat és nem Istent kívánta megajándékozta a hagyatékával, hanem egy sokkal emberibb és életközelibb megoldást szándékozott megvalósítani, a feleségének és családjának a nyugodt és anyagi gondoktól mentes életét kívánta biztosítani halálát követően.

A lutheri végrendelet, több száz évvel a létrejöttét követően is nyugodtan mondható, egy modern életszemlélet kinyilvánítása.

A reformátori tanítás az embert megszabadította az évszázados dogmáktól, ezért bátran nyilatkozhatott az élet mindennapi dolgairól, a lét számos és újraértelmezett kérdéseiről. E kérdéskörök hangoztatása érdekében Luther nem riadt vissza sem a pápai egyház kritikájától, de még a jogászai közvélemény kritikájától sem.

A reformátori gondolatok újszerűsége mutatkozik a házasság, a családi kapcsolatok értelmezésében. A középkori tanításokat félretéve, a házasságot, a családi kapcsolatot a teremtséssel együtt, az emberi élet természetes velejárójának tekinti és nem pedig a megváltással hozza összefüggésbe.

Az emberi – családi kapcsolatok világi dolgok, a házastársak érzelmi – és gazdasági életközössége az emberi nem továbbélését eredményezi.

Nem szabad elfelejteni, hogy amikor a végrendeletben a szerető feleségről tesz említést, az ismétlése korábbi prédikációiban a házastársi hűségről mondottaknak.

Ma is aktuális kérdés, miszerint a házastársi hűség óvja a házasfeleket és megerősíti őket egymás iránt.

Ismétlően és nem elégszer hangsúlyozva az aktualitást, a társadalmunkra ma oly jellemző erkölcsi megromlás elleni tevékenységben is iránymutatást adhat a végrendelet. Az anyai hivatás magasztalása a legnemesebb feladat, melynek XVI. sz.-i hangsúlyozása méltán forradalmi, főként ha belegondolunk abba, hogy még ma is vannak társadalmak, ahol nem ismerik el a nők jogait és ezen keresztül az anyaság jogait.

Mindezen elvek előrevetítették a későbbi emberi jogok megtestesülését és a nem véletlen, hogy a XVII. századtól meginduló, az új földrészek felfedezése kapcsán kialakuló államokban alapvető jelentősége van a reformációnak. Olyannyira kimutatható

ezen kapcsolat, hogy az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatában egyértelműen kimutatható a reformáció alapelveivel való szoros kapcsolat.

Felhasznált irodalom

- Benczur* László – *Fabiny* Tibor és a többiek: A reformáció öröksége és kötelezése. Budapest, 1968.
- Berlász* Jenő: "Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa". Budapest, 1971. (Országos Széchényi Könyvtár évkönyve).
- Fabiny* Tibor: Luther Márton végrendelete. Evangélikus Élet 1967. 64. szám.
- Richard Friedenthal*: Luther sein Leben und seine Zeit. München 1967., Budapest 1973.
- Gyapay* Gábor: Luther Márton végrendelete a Magyarországi Evangélikus Egyház tulajdonában van. Evangélikus Élet 1959. 8.
- Gyöngyösi* Vilmos: Dr. Luther Márton végrendelete. Új Harangszó 1946.
- Ránki* Gy.– *Paulényi* E.– *Tilkovszky* L.– *Juhász* Gy.: A Wilhelm-strasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–44. Budapest.
- Sólyom* Jenő: "Luther Márton saját kezűleg írt végrendeletéről. Evangélikus Élet 1964.
- Varsányi* Mátyás: Isten embere. Dr. Luther Márton élete. Budapest 1938.
- Wiczián* Dezső: Az elfelejtett testamentum. Keresztény Igazság 1937. (Luther Márton végrendelete. A reformátor testamentumának tartalmát és történetét ismerteti.) Budapest, 1982.
- Fabiny* Tibor: Luther 95. tetele Budapest, 1937.
- A keresztény ember szabadságáról Budapest, 1937.
- Kis Káté Budapest, 1946–1953.
- Brósz – Pólay*: Római jog. Budapest, 1976.
- Huston Smith*: A világ nagy vallásai. Budapest, 1995.
- Larousse enciklopédia 2. és 3. kötetei, Budapest 1994.
- Egyetemes állam- és jogtörténet Budapest, 1977.

Luther Márton végrendeletének magyar nyelvű fordítása

Én, doktor Luther Márton, e saját kezű írással kinyilvánítom, hogy kedves és hű feleségemnek, Katalinnak életfenntartására (vagy hogy is mondják), szabad tetszése szerint örök használatra adtam és e levelem erejénél fogva a mai napon adom először a zülsdorfi birtokot, amint azt megvettem és rendbe hozattam, mindazzal ami eddig rajta volt;

másodszor a Bruno - féle házat lakásul, amint azt Wolffom nevére megvettem; (Wolf hűséges famulusa volt)

harmadszor a körülbelül 1.000 gulden értékű serlegeket és ékszereket, vagyis az arany- és ezüst gyűrűket, láncokat és ajándékpénzeket. Azért cselekszem így,

mert először is ő engem, mint kegyes és hű házastárs mindenkor szeretett, megbecsült és gondozott. Isten gazdag áldásából öt élő gyermekkel megajándékozott (adja Isten, hogy még sokáig éljenek és fel is nevelje őket);

másodszor azért, hogy azt az adósságot, amivel még tartozom (ha életemben nem tudnám letörleszteni, magára vállalja és kifizesse. Ez tudtommal 450 Fl-t tesz ki, vagy talán még annál is többet);

harmadszor és kiváltképpen azért, mert azt akarom, hogy ne ő lesse a gyermekek kezét, hanem azok az övét, s hogy őt megbecsüljék és neki engedelmeskedjenek, amint Isten rendelte.

Mert jól láttam és tapasztaltam, hogy az ördög a gyermekeket gonosz és irigy rágalmazók által e parancsolat ellen uszítja és ingerli, ha mégoly jámborak is, különösképpen akkor, ha az anyák özvegyésre jutnak, a fiuk megházasodnak vagy a lányok férjhez mennek, mert gyakran gyűlöli az anyós a menyét vagy a meny az anyósát. Én ugyanis azt tartom, hogy a tulajdon gyermekének az anya a legjobb gyámja, aki a birtokot és a hagyatékot nem a gyermekek kárára és hátrányára, hanem hasznára és javára fordítja, hiszen a gyermek az ő teste és vére, akit a szíve alatt hordott.

És ha halálom után arra kényszerülnek, vagy arra lenne egyébként is oka (mert Isten dolgát és akaratát én nem irányíthatom) hogy sorsán változtasson, akkor is bízom abban, amit ezennel lelkére is kötök, hogy anyai szeretettel bánják minden gyermekünkkel és hűségesen osszon meg velük mindent, akár vagyont, akár egyebet, úgy amint illik.

És ezennel alázatosan kérem is az én kegyelmes uramat, János Frigyes választófejedelem őkegyelmességét, hogy ezt az adományt, illetve hagyatékot kegyelmesen védje és kezelje.

Kérem egyben minden jó barátomat is, hogy legyenek tanúi az én drága Katámnak, és keljenek védelmére, ha őt bármilyen haszontalan rágalmazó vádolná, vagy gyalázná, hogy ő talán eltitkol valami készpénzt, hogy szegény gyermekeit attól megfossza vagy elüsse. Én tanúskodom afelől, hogy itt nincs pénzkészlet, csak azok a serlegek és ékszerek, amelyeket a hagyatékban fentebb felsoroltam. Egyébként is mindenki előtt nyilvánvalóak a számadások, hiszen tudják mennyi bevétel volt az én kegyes uramtól, amin kívül egy fillér vagy egy szem bevétel sem volt mástól, kivéve az ajándékokat. Ilyen fentebb előfordul az ékszerek között is, részben még most is adósság terhe alatt. Ebből a bevételből és ajándékból bizony sokat építkeztem

vásároltam, nagy és költséges háztartást vittem. Ezért is kell különös és csodás áldásnak tartanom, hogy mindezt előteremthettem, és nem is csoda, hogy nincs semmi készpénzem, és csoda, hogy nincs több adósságom. Mindezt azért kérem, mert ha az ördög hozzám nem is bírt közelebb férközni, Katámat bizonyára már csak azért is könnyen megkörményezheti, mert ő Márton doktor hitestársa volt és (hála Istennek) még ma is az.

Végül mindenkit kérek, mivel az ajándékozás és életjáradék dolgában nem használtam jogi formulákat és kifejezéseket (amire okom volt), tekintsenek olyannak engem, amilyen valóságban vagyok. Vagyis égen és földön, sőt a pokolban is jól ismert tekintélyes bírónak, akiben sokkal jobban lehet bízni és hinni, mint akármilyen jegyzőben. Mert ha Isten minden irgalmasság Atyja az ő drága Fiának evangéliumát rám, átkozott, szegény, méltatlan és nyomorult bűnösre bízta, és engem abban hü és igaz szolgálójává tett, mindeddig megtartott és (hűnek) talált, sőt általam a világon sokakat megnyert, és mivel engem az igazság tanítójának tartanak a pápa átka, és a császár, a királyok, fejedelmek, a papok, sőt minden ördög haragja ellenére, higgyenek hát nekem sokkal inkább itt, ebben a kis dologban.

Kiváltképpen mivel itt van az én jól ismert kézírásom, remélem ez elég ahhoz, hogy mondják és tanúsítsák, hogy ez doktor Luther Mártonnak (Isten jegyzőjének és evangéliuma tanújának) komoly és jól átgondolt akarata, amit saját keze és pecsétje bizonyít.

Kelt és kiadott Vízkereszt napján 1542-ben.

Luther M.

Én, Philip Melanthon (!) tanúsítom, hogy ez doktor Luther Márton tisztelendő úrnak, a mi drága tanítónknak és atyánknak a végzése, akarata és kézírása.

Én is, Caspar Creuciger doktor tanúsítom, hogy ez tisztelendő Luther Márton doktor-nak, a mi drága atyánknak a végzése, akarata és kézírása. Miért is magam saját kezemmel aláírtam.

Én is, Johann Bugenhagen Pomeranus doktor, ugyanezt tanúsítom saját kezemmel.

ZSIGMOND PETNEHÁZI

LES PERSPECTIVÉS DU TESTAMENT LUTHERIEN DURANT LES 450-ANNÉES

(Résumé)

L'année 1996, c'est l'année du protestantisme a travers le monde.

Le 18 Fevrier 1996, il y a 450 ans que le reformateur Luther Martin est mort il a relancé la réforme et a crée l'eglise lutherienne.

Pendant toute la vie de Luther, son activité a été consacrée a mettre en Oeuvre plusieurs volumes indicatifs bibliothequaires sous forme de livres et d'études.

L'année lutherienne, c'est l'anné 1996 qui est fondamentale et qui est célébrée a travers le monde et qui en reste en partie.

Ainsi, ca se passe aussi en Hongrie, cet anniversaire qui se concorde avec l'anniversaire des centaines de millenaire.

Et cette coincidence cependant ne peut en aucun cas nous influencer a ne pas nous rappeler dignement de la manière de la grande reforme. Ce souvenir naturellement est extremement universel et peut avoir beaucoup de diversités.

Le thème du devoir donne plus haut l'actualité, la vraie contribution de l'année lutherienne et l'Oeuvre lutherien moins reconnu et peu connu.

Nous nous occupons concrètement du testament lutherien.

Cependant l'oeuvre Lutherien en lui même est plutot complexe et il n'est pas aussi facile d'analyser et de presenter son testament, parce que de toute maniere il est necessaire d'apporter a cet Oeuvre d'autres elements d'informations même si ce n' est pas dans le detail comme pour le cas d'un autre theme qu'on peut choisir.

Le vrai mot de Luther Martin, il était est mot revolutionnaire.

Brave et heroique dans le combat, tres consequent dans l'acceptation de l' intérêt de la cause sans qu'on peut remarqué une exagération dont il peut être un exemple de valeur.

A trois reprises Luther Marton a fait un testament et a travers ce testament, il a fait une enquete approfondie, et quand dernier lieu, il nous a exasperé par sa mort proche, parceque Luther a chaque fois quand il voulait faire le necessaire, alors is sentait sa mort approchée en raison de sa maladie, aussi pour son eglise il est resté fidele a ses principes comme reformateur.

Jamais, il n'a cessé une seule minute de nier sa foie. Bien plus, tous ses principes etaieut larges d'horison dans l'interet de la vraie experience encore avec quelques ironies aussi il relate pour les questions de la mort, parcequ'en 1537, bien qu'il s' est préparé a sa mort, quand même il a prié son dieu pour qu'il le laisse vivre seulement jusqu' au printemps, lorsque son pape concile demande la dessus a plusieurs reprises de montrer et d' attirer l' intention du monde a papauté et avec l' ensemble de l' eglise Catholique de leur absurdité.

Par ailleurs nous pouvons lire ce testament en particulier du 3ème testament, qu'envers sa famille, il a attaché beaucoup d'importance, il a démontré dans son écrit beaucoup d'affection envers elle. Souvent absent à plusieurs reprises il écrivait dans ses lettres à sa femme des termes charmants qui ressonnaient chez elle, et faisait ressentir envers sa femme sa sincère affection.

Considérant qu'en XVI. – siècle avant Agoston moine féodal a abandonné le couvent. Ils se sont mariés (soeur), quel sentiment et richesse pourraient les unir pendant tout le reste de leur vie.

D'après l'analyse du testament, il a été clair aussi que la situation familiale de Luther est nécessaire dont la vie d'un homme, il doit y vivre ainsi et il doit aussi servir l'église en face et en collaboration avec l'institution coelibatus, de plus instruire le coelibatus, ce n'est pas contesté que c'est l'influence du déperissement de la morale.

Pour finir, selon mon opinion l'analyse du testament de Luther – considérant la dessus que c'est le dernier testament qui est valable, et pourtant ce n'est pas dans ses derniers jours de sa vie qu'il le rédige. Quand même c'est transparent les résultats de la compréhension de l'œuvre de Luther, c'est plutôt à travers tout cela qui retrace l'époque essentielle des questions sociales et la compréhension de la connexité.